

Mattmars kyrka

Restaurering av fasader och fönster 2011

Mattmars kyrka, Mattmars socken, Åre kommun

Sara Bäckman, Clara Nyström

RAPPORT – JAMTLI 2012:6
ISSN 1654-2045

Utgivning och distribution:

Jamtli

Box 709

831 28 Östersund

Tel 063-15 01 00

Fax 063- 10 61 68

© Jamtli 2012

Allt kartmaterial från GSD-Fastighetskartan © Lantmäteriverket Ärende nr
MS2006/02204

Omslagsbild: Rosettfönster, kyrkobyggnadens södra fasad samt nyrestaureerat
fönster

Foto: Sara Bäckman, Jamtli

Redigering och layout framsida: Lena Ljungkvist

ISSN 1654-2045

Innehållsförteckning

INNEHÅLLSFÖRTECKNING	2
INLEDNING	3
FASTIGHETSUPPGIFTER M.M.....	FEL! BOKMÄRKET ÄR INTE DEFINIERAT.
KARTA	5
BAKGRUND	6
HISTORIK	6
TIDIGARE RESTAURERING	6
ANTIKVARISKT RESONEMANG	7
FÄRGUNDERSÖKNING	8
BESKRIVNING AV UTFÖRDA ÅTGÄRDER	9
FASADER	9
FÖNSTER	10
DÖRRAR OCH GRIND	11
TAKLISTER OCH VINDSKIVOR.....	11
STUPRÖR OCH SOLBÄNKAR	12
BILDER.....	13
BILAGA	

Inledning

Länsstyrelsen beviljade 2011-02-01 (dnr 433-15531-09) Västra Storsjöbygdens församling tillstånd till restaurering av putsfasader och fönster på Mattmars kyrka. Arbetet skedde under sommaren 2011 och följde den bygg- och målningsbeskrivning som tagits fram av Byggkultur Mittkonsult AB.

Vid slutbesiktningen 2011-08-17 närvarade Anders Westerlund, Lars E Halvarsson och Gunnar Nilsson från församlingen, Tobias Brandt TB Projektledning, David Pettersson Byggkultur Mittkonsult AB, Jonas Sköld Målarkompaniet AB, Sven Lagerberg Berg & Brykt, Royne Norrman Fönster & måleriteknik i Jämtland samt Sara Bäckman från Jämtli.

Under slutbesiktningen gjordes ytterligare beställning av avfärgning på stigporten samt lagning vid några enstaka putsbortfall efter arbetsställningarna. Detta efterbesiktades och var åtgärdat innan den 30 september 2011. Arbetet har utförts i enlighet med villkoren i länsstyrelsens beslut.

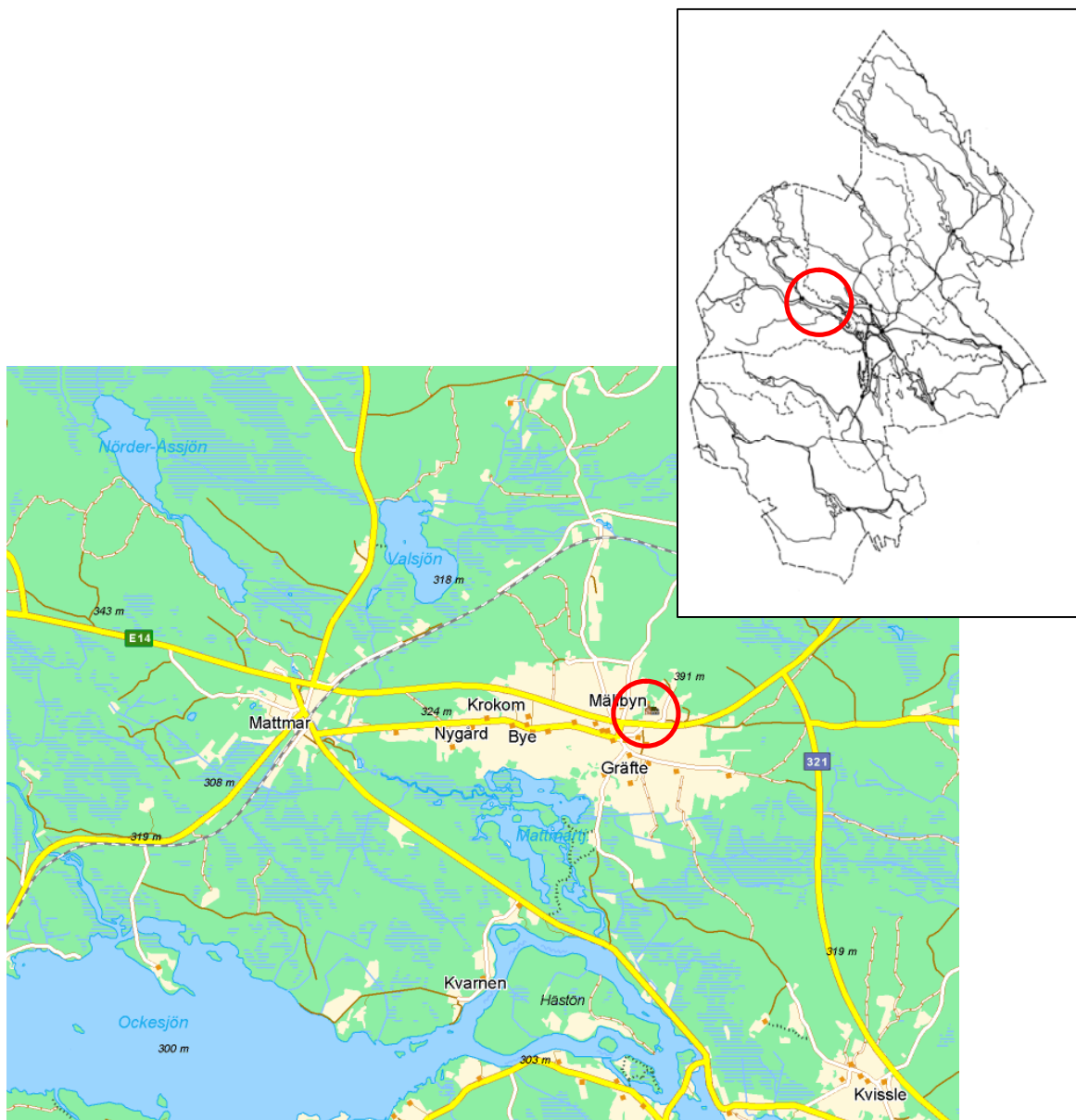
Antikvarisk medverkan utfördes av Jämtli genom Sara Bäckman. Anteckningar, fotografier och andra handlingar som rör restaureringen finns i Jämtlis arkiv.

Östersund den 28 februari 2012

Sara Bäckman
Antikvarie

Clara Nyström
Antikvarie

Karta

Ur allmänt kartmaterial, © Lantmäteriverket. Ärende nr MS2006/02204

Bakgrund

Historik

Mattmars kyrkomiljö består av kyrka, klockstapel och stigport omgivet av en kyrkogård. Kyrkan med långhus, kor och sakristia är uppförd i skalmurverk av natursten som utvändigt är putsad med en slät svag KC-puts och avfärgad med vit kalkfärg. Vapenhuset är murat i tegel och putsad likt långhuset. Intill kyrkogården ligger en timrad tiondebod samt S:t Annagården som fungerar som församlingshem och sockenstuga.

Kyrkobyggnaden är delvis medeltida. De västra, norra och södra långhusväggarna har medeltida murverk som ungefär sträcker sig fram till första bänkraden i kyrkans interiör. Detta innebär att kyrkans ursprungliga bredd är bevarad. Sannolikt var den murade medeltidskyrkan en salkyrka med ingång på södra väggen. Denna portal ersattes med ett fönster 1701 då det istället togs upp en ingång på västra gaveln, mot vilken det även byggdes ett vapenhus i trä. Idag finns en dörr i den ursprungliga portalen som leder in till koret.

Även om delar av det medeltida murverket är bevarat går det inte att skönja kyrkans medeltida ursprung i fasaden. Interiört berättar däremot de medeltida skulpturena tydligt om detta arv. Till exteriören präglas kyrkan främst av den kände kyrkobyggaren Pehr Olofssons ombyggnad under 1760-talet. Då tillkom de stora, tidstypiska och rundbågiga fönsteröppningarna med tresidigt avslutade fönster samt så byggdes det tresidiga koret och sakristian. I samband med detta uppförde Olofsson även en klockstapel, vars utseende är karaktäristisk för hans många klockstaplar från senare delen av 1700-talet. Stigportens historia är inte närmare känd men härrör troligen från 1700-talet.

Tidigare restaurering

Sedan kyrkan fick sin nuvarande form under 1760-talet har den restaurerats och ändrat karaktär. Den första förändringen skedde under 1880-talet då bland annat två fönster sattes in på norra väggen och klockstapeln målades i en ockragul kulör. Ett nytt vapenhus byggdes av trä.

1936-38 genomgick kyrkan en omfattande andra restaurering efter ett förslag av länsantikvarie Erik Festin och byggmästare J. A. Sandberg. Tanken med restaureringen var, förutom att genomföra underhållsåtgärder som att putsa om fasaderna och laga spåntaket, att framhäva kyrkans äldre karaktär. Därför valde Festin att avlägsna delar av den inredning som tillförts under ombyggnaden på 1880-talet, och med hjälp av bevarade delar av kyrkans äldre inredning konstruerades en delvis helt ny interiör. Klockstapeln målades även brun, en färgsättning som kan

tolkas som en vilja att efterlikna tjärans mörka nyans, vilket sannolikt uppfattades som mer ålderdomligt. Vapenhuset från 1880-talet revs och ett murat vapenhus med spåntäckt sadeltak uppfördes. Äldre putslager avslöjar att kyrkan inte alltid haft dagens monokroma vita färgställning. Det är osäkert när denna tillkom, men möjligtvis skedde även detta i samband med 1930-talets restaurering.

Klockstapeln genomgick en restaurering 2004 och färgsattes då enligt det utseende den hade under 1880-talet.

Bild 1. Bilden är tagen från öster och visar exteriören innan restaureringen. Skadorna i putsen syns tydligt på stigporten. Kyrkan putsades senast om 1973.

Antikvariskt resonemang

Avsikten med en kulturhistorisk byggnadsrestaurering är att enbart åtgärda tekniskt skadade delar. Det måste göras stor åtskillnad mellan förslitningsskador och tekniska skador.

Förslitning är förändringar som berättar om byggnadens ålder och om hur byggnaden/byggnadsdelen har använts. Denna typ av förslitningsskador ingår därmed i det kulturhistoriska värdet och bidrar till upplevelsen och förståelsen av gångna tiders vardagsliv.

En teknisk skada är en skada som nu eller i en omedelbar framtid äventyrar byggnadens fortlevnad. Dessa skador har reparerats. Vid reparationen har material, framställningsteknik och hantverksteknik varit av traditionellt slag. Den slutliga upplevelsen av hela byggnaden eller enskilda detaljer är densamma som före insatsen, med liknande kulörer som de tidigare.

Trots att insatser måste göras, är meningen med varje allvarligt syftande restaurering att man efter avslutad insats drar sig tillbaka så omärkligt som möjligt. De enskilda, befintliga byggnadsdelarna ska bevaras så långt som möjligt, för att som ”originaldelar” kunna berätta om gångna tiders liv och de förändringar som med åren krävt ändringar och omdisponeringar i byggnaderna. Varje del som byts ut kan bara berätta om hur man tänkte och gjorde i början av 2000-talet.

Färgundersökning

Fönster och foder kring dörrarna var målade i en grön kulör och sakristiadörren i en brun kulör. För att få fram liknande kulörer utfördes en färgundersökning av målarmästare Per Halvarsson. Efter att ha jämfört befintliga kulörer med riksantikvarieämbetets (Raä) färglikare bröt han sedan fram liknande kulörer, som användes på träsnickerierna. Dessa är utskrivna löpande i rapporten men dokumentationen av kulörerna finns även som bilaga.

Beskrivning av utförda åtgärder

Fasader

Stigporten och kyrkobyggnadens fasader putsades om. De var i relativt bra skick, dock förekom putsskador i huvudsak längs sockel och i anslutning till entréer. På sakristians och korets östra fasader fanns i ganska stor omfattning sprickor och bomputs. Sprickor förekom även i fönstervalven. (se bilaga)

Putsprover togs tidigt och visade att kalkcementbruk använts ytterst och innanför det ett kalkbruk. För denna restaurering användes hydrauliskt kalkbruk från fabriket Weber. Till lagning av murverk, skadade fogar och sprickor användes först Weber cal 148. Sedan grundades fasaderna i sin helhet med Weber cal 109 och som ytputs användes återigen Weber cal 148.

För avfärgningen togs kulören fram med hjälp av Raä:s kalkfärgslikare ”Kalkfärg 90” och två små plattor med olika färgprover jämfördes. Dessa flyttades runt på fasaden för att betraktas i olika ljus och mot olika bakgrunder. Provet 92:1 användes eftersom den var mest lik befintlig kulör, det andra slog för mycket åt det gula. Tre färgstrykningar gjordes i fönsternischerna och två på övriga ytor.

Färgrecept:

1 burk (15 kg) Weber.cal 246 Kalkfärg våt
15 g av pigment 92 Ljusocker
15 g av pigment 44 Bränd terra.

Bild 2. Omputsning av fasader. På stigporten i förgrunden läggs ytputsen på.

I alla fönsternischer syntes rester efter gul puts och under den en röd, vilket tyder på att fasaderna inte alltid varit helvita. Med kalkfärgslikaren kunde den gula putsen fastställas till grupp 1, rad 4, nr 920:4 (NCS 0510 Y30R.) På långhusets gavelfasad, söder om vapenhuset, hade putsen fallit bort och blottade det medeltida murverket. Där syntes även rester efter samma gula puts vilken inte i övrigt syntes till på fasaderna utan enbart kring fönstren.

I fönsternischen vid södra korfönstret hade en sten i valvet halkat ner. Denna stabiliserades med träkilar av ek för att sedan putsas över, varför det idag syns en liten utbuktning i fönsternischen. Sedan tidigare syns även en mindre utbuktning vid det norra korfönstret.

På vapenhusets södra vägg var det problem med regnvatten som rann ner på fasaden eftersom vapenhuset här saknade den plåtlist som omgärdar resten av kyrko-byggnaden och leder vatten till hängränorna. Resultatet var att vatten rann ner mellan spånen, missade hängrännan, över takfotlisten och vidare ner på fasaden som fick skador. I samband med att hängrännan byttes ut kilades därför en plåt in ungefär en decimeter mellan spån och takpapp vilken leder vattnet ut till hängrännan. Denna målades vit för att smälta in.

Vid slutbesiktningen i augusti märktes att stigportens färgtäckning var dålig, trots två strykningar, och en strykning till beställdes. Arbetsställningarna hade även lämnat efter sig små putsskador på fasaden. Vid efterbesiktningen var detta åtgärdat.

Fönster

Fönstersnickerierna var i stort behov av målning och en karm samt tre bågar var rötskadade. I några fönsternischer gick putskanten ut över karmstycket varför delar av karmen var överputsad. Dock innebär detta inga skador och omfattades därför inte av restaureringen.

Alla karmar och fönsterytterbågar målades med Engwall & Claesson äkta linoljefärg. Färgen bröts i pigmenten kromoxidgrönt (enligt Raås linoljefärgslikare 1D-GN 83), 5 % järnoxidsvart (1A-318) samt 4 % gulockra 1A-98. Innerbågarna omfattades inte av restaureringen.

Fönsterbågarna plockades ner och rengjordes till fast underlag innan de ströks med två lager färg. Befintligt kitt avlägsnades och nytt påsattes. Bågarna fästades sedan med hästkosöm mellan båge och karm, en spik som idag är ovanlig men förr ofta användes vid spikning av fönsterbågar. Denna skadar även fönstren mindre än modern trådspik eftersom hästkosömmen dels har en trubbig skalle som inte skadar fönsterbågarna när den böjs in, dels har spiken en konisk form varför de lätt kan dras ut vid behov utan att karmträdet flisas sönder.

I rosettfönstret i koret var flera glas sönder, däribland två av de etsade glasen med blommönster. Vid en tidigare restaurering hade etsade glas ersatts med helt frostade glas och eftersom det var svårt att hitta glas med liknande etsat mönster gjordes detta även för denna reparation.

Dörrar och grind

Den bruna färgen, skrapprover visade NCS 8010 G50Y, på sakristians trädörr flagnade och den var i behov av målningsarbete. Engwall & Claesson äkta linoljefärg användes och dörren målades i kulören järnoxidbrunt, 1A-663. Kring dörren fanns en grön foderlist men församlingens önskemål var att även denna skulle målas brun. Foderlisten saknade underliggande färglager och efter diskussioner valdes den gröna färgen, vilken är samma som fönstrens och sammanbinder kyrkobyggnadens snickerier.

Både kordörren samt entréporten är klädda med koppar och omfattades inte av restaureringen men deras foder målades om. Ett skrapprov gjordes på kordörrens foder som visade på två lager färg: plastfärg underst och över en linoljefärg i närliggande gröna kulörer. Fodren målades gröna, i den kulör som bröts fram av Per Halvarsson.

Stigportens trägrind var målad med grå plastfärg, en kulör som inte förekommer på andra snickerier. Under syntes att den tidigare varit brun och efter diskussioner om färgval, då även den gröna kulören diskuterades, kom den bruna färgen att väljas. Även stigportens vindskivor var bruna och dessa målades om i samma kulör.

Taklister och vindskivor

Taklisten samt kyrkans vindskivor målades i vit kulör, NCS 0502-Y, vilken överensstämde med den befintliga. Vid skrapprov på taklisten kunde flera lager färg urskiljas. Underst låg en ljus gul som överensstämmer med det färgprov som bestämdes för putsavfärgningen. Sedan en starkare gul som kan vara samma som den gulockerkulör som klockstapeln fick under 1880-talet och som även valdes för rekonstrueringsarbetet 2004. Ytterligare på taklisten fanns en vit färg, en ljus aprikos färg och ytterst igen en vit färg.

Vindskivorna på långhusets västra gavel var i dåligt skick i ändarna. Detta då takspånen inte täckte över vindskivans överkant och vatten rann innanför. Därför plockades vindskivorna ner, åtgärdades med ny färg samt fasades i överkanten innan de åter sattes upp, nu lite under spånen. En mindre bit i änden på den norra vindskivan hade då bytts ut, varför en skarv syns.

Stuprör och solbänkar

Plåtdetaljer målades i samma färg som kyrkobyggnadens taklistor. Även tidigare var dessa vita även om inte linolja hade använts på alla områden. Beckers metallprimer användes vid behov.

Solbänkarna hade rostskador och rost samt lös färg skrapades bort. Därefter stålborstades de innan målning. Två av solbänkarna i söder kompletterades punktvis med ny plåt, varför skarvar syns. Detta gäller vid fönstret i koret samt på vapenhuset där det tidigare fanns en spik slagen genom plåten.

Hängränna runt sakristian var fulla av tjära som runnit ner från spåntaket. Efter diskussioner bestämdes att dessa inte behövde bytas, utan de gick att skrapa ur. Hängränna runt långhuset riktades och målades.

På vapenhusets södra sida byttes hängränna ut och de nya fästena som fäster mot taket var vita och bredare än de tidigare. Vid slutbesiktningen bestämdes därför att dessa skulle målas svarta/bruna för att inte framträda lika markant mot de mörka spånen. Detta var klart vid efterbesiktningen. Byte av hängränna mot norr kommer att ske under sommaren 2012 och det bestämdes att de befintliga fästena i största mån då ska återanvändas.

Bild 3. Hängränna nya fästen på vapenhuset syntes tydligt vid slutbesiktningen. Dessa målades sedan mörka längst upp och vita längst ner, varför de numera inte framträder lika tydligt.

Bilder

Bild 4. Vapenhuset innan restaureringen.

Bild 5. Vapenhuset efter restaureringen. Fasaden omputsad, vindskivorna åtgärdade och fönstret nymålat.

Bild 6. Sprickor förekom i fönstervalven innan restaureringen, här i koret.

Bild 7. Putsskador förekom längs sockeln.

Bild 8. Färg flagade på trädetaljer. Här ses vindskivor som var i behov av målningsarbete.

Bild 9. I fönsternischerna syntes rester av tidigare putslager, underst en röd och över en gul.

Bild 10. Bilden visar en fönsternisch vid slutbesiktningen.

Bild 11. Färgprover gjordes på både puts och trädetaljer. Fönster och dörrar skyddades av plast när fasaderna putsades om.

Bild 12. Några av rosettfönstrets glas var trasiga och byttes ut. Glas med liknande etsade mönster gick inte att få tag på.

Bild 13. Åter på plats med delvis nya glas samt nymålade spröjs och båge.

Bild 14. Vapenhusets fönster ovanför porten, färg flagnar.

Bild 15. Skador i karm och mittpost.

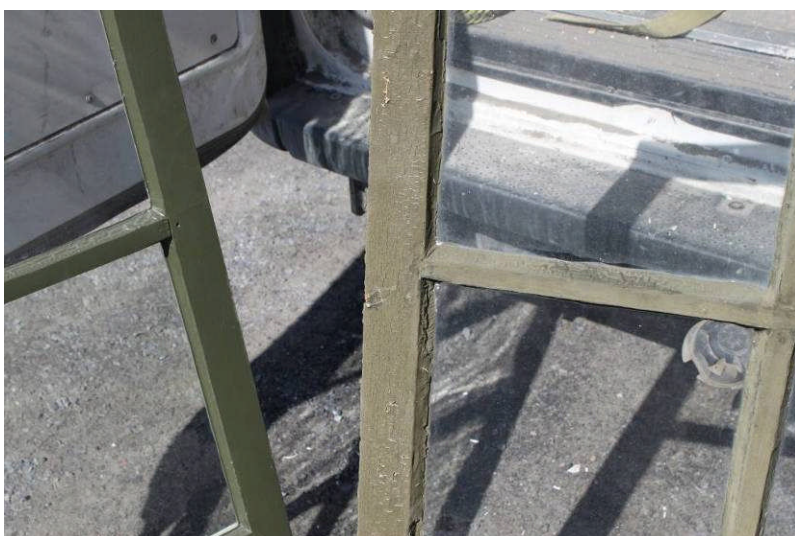

Bild 16. Fönsterbågar efter respektive före restaureringen. Den gröna kulören binder samman kyrkbyggnadens snickerier.

Bild 17. Stigportens trägrindar målades bruna, en kulör som är ovanlig i kyrkomiljöer från 1700-talet. Möjligen kom kulören till Mattmar under 1930-talets restaurering.

Bild 18. Fönsternisch efter restaureringen. Ny puts, fönster och solbänk är målade.

Bild 19. Kyrkobyggnadens hängrännor och stuprör åtgärdades. Stigporten syns i bakgrunden.

Bild 20. Södra fasaden när restaureringen är klar.

RAPPORTSERIE – JAMTLI, 2012

ISSN 1654-2045

- 2012:1 Lillhärjåbygget – Dokumentation och uppmätning av vinterfjället 2011
Sara Bäckman, Olof Edin
- 2012:2 Ankarede – Levande kyrkstad. Kunskapsunderlag 2011
Clara Nyström
- 2012:3 Skärvångens begravningsplats – Anläggning av askgravlund 2010
Clara Nyström
- 2012:4 Kulturhistorisk förstudie avseende planerad vindkraftpark vid Nyhem
i Bräcke kommun 2012
Anders Hansson
- 2012:5 Sjoutnäsets kapell – Restaurering av tak och fasader 2009–2010
Julia Cronqvist
- 2012:6 Mattmars kyrka – Restaurering av fasader och fönster 2011
Sara Bäckman, Clara Nyström